

BÖYÜK ŞƏHƏRLƏRDƏ REKREASIYA SİSTEMİNİN TİPOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFI

Mustafayeva Fidan Vaqif qızı- m.ü.f.d., Memarlığın əsasları kafedrası, AzMİU, fidan.mustafayeva@azmiu.edu.az

Annotasiya. Böyük şəhərlərin inkişaf edib ərazi baxımından genişlənməsi və əhali sayının artması müxtəlif tipoloji xüsusiyyətləri özündə cəmləyən rekreasiya zonalarına ehtiyacı artırdı. Ərazisi geniş, yaşıllıq örtüyü və landşaft kompozisiyasının insanların fiziki və mənəvi istirahətinin təmin edəcək şəkildə həll olunmuş rekreasiya zonaları böyük şəhərlərin şəhərsalma həllində yerini almağa başladı. Şəhərlərin inkişaf templərinin sürətlənməsi rekreasiya sisteminin yüksəlişinin yeni mərhələsinə yol verdi. Layihəçi memarlar müxtəlif maraqlı memarlıq- planlaşdırma strukturuna malik rekreasiya zonaları təklif etdi. Böyük şəhərlərin planlaşdırma strukturunun sürətlə dəyişməsi nəticəsində landşaft həllinin qısa zamanda aktuallığını itirməməsi üçün dayanıqlı inkişafı təmin edəcək təkliflərə ehtiyacı artırdı. Böyük şəhərlərdə rekreasiya sahələrinin inkişaf istiqamətini müəyyən edib bu prosesin gediş istiqamətində inkişaf meyarlarını müəyyən etmək düzgün addım olar.

Açar sözlər: rekreasiya sistemi, müasir şəhərlər, parklar, landşaft memarlığı, şəhər ekosistemi, landşaft elementləri

DEVELOPMENT OF TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS RECREATION SYSTEMS IN LARGE CITIES

Mustafayeva Fidan Vagif- Ph.D. in architecture, department of Basics of architecture, AzUAC, fidan.mustafayeva@azmiu.edu.az

Abstract. The development and expansion of big cities by geographical location, as well as population growth, increased the need for recreational areas, which included various typological features. Spacious areas, landscaped and having the right landscape compositions that provide physical and spiritual relaxation for people, began to take their place in the urban planning of large cities. Architects have proposed solutions for recreation areas with various architectural and planning structures. As a result of a rapid change in the planning structure of big cities, in order to maintain the relevance of the landscape solution of the urban system, the need for proposals for sustainable development of recreational areas has increased. This is the right step to determine the direction of development of recreational areas in large cities and determine the criteria for the development of this process.

Keywords: recreational system, modern cities, parks, landscape architecture, urban ecosystems, landscape elements

Müasir şəhərdə dəyişən tələbat və bu şəraitə uyğunlaşan çevik planlaşdırma strukturu tətbiq olunur. Buna görə də şəhərin yaşıllaşma sistemə aid ərazilər daima mürəkkəbləşir, onların müxtəlif elementləri isə dəyişir. Rekreasiya sisteminin dayanıqlı olmasının ilkin təsiredici amillərindən biri landşaftdır. Müasir dövrdə böyük şəhərlərdə landşaft elementlərinin şəhərsalma həlli prosesinə daxil edilməsi daha mürəkkəb hala çevrilir. Bütün dünyada geniş yayılmış rekreasiya tipi daha çox istirahət və gəzinti fəaliyyətləri ilə əlaqələndirilir. Landşaft ekologiyası ilə məşğul olan mütəxəssislər rekreasiya fəaliyyətinin tipini bir neçə istiqamətə ayırır:

1. Rekreasiya- müalicə tipi, kurortların ərazisi;
2. Rekreasiya- istirahət sağlamlıq tipi, çimərlik, göl, park və meşələr;
3. Rekreasiya- idman tipi, xizək, alpinizm, avarçəkmə;
4. Mədəni- idraki tip, mənzərəli landşaftlar, unikal təbii obyektlər. Ən geniş yayılmış tip sayıla bilər.

İnsanların fiziki və ruh sağlamlığının inkişafı baxımından gözəl görünüşə malik landşaftın rolu böyükdür. Landşaftın terapiya xüsusiyyətlərindən alternativ müalicə növü olaraq istifadə olunur. Burada sırf landşaft anlayışına daxil gözəl mənzərələr vasitəsilə müalicəsi nəzərdə tutulur. Rekreatsiya fəaliyyətində landşaftın qeyri düzgün istifadəsi onun sosial- iqtisadi funksiyasının və ümumi ekoloji tarazlığın pozulmasına yol açır. Rekreatsiya sisteminin təşkili landşaft və daha çox torpaq- bitki örtüyündə ciddi dəyişiklik əmələ gətirir [1].

Landşaftın dayanıqlı rekreatsiya sisteminin formalaşmasına olan təsiri, müəyyən olunduqdan sonra landşaft faktorunun mühafizəsi əsas problemə çevrilir.

Müşahidələr nəticəsində ağac və bitki örtüyünün bir çox səbəbdən məhv edilməsinin rekreatsiya ərazilərində səhrələşməyə gətirib çıxardığı müəyyən olunub. Meşə ərazilərində ağacların məhv olması nəticəsində dik yamacların torpaq və su saxlama qabiliyyəti enir və bu da xətti eroziyaya yol açır. Şiddətli yuyulmanın nəticəsi olaraq ot və bitki örtüyü məhv olur. Bu sahələr müəyyən müddətdən sonra səhraya dönür [2].

Landşaft haqqında Avropa konvensiyası landşaftın insan və cəmiyyət üçün bənzərsiz dəyərini görə hüquqi qorunma tələb etdiyini düzgün olaraq təsdiqləyir. Bununla yanaşı əlavə etmək lazımdır ki, landşaftın dəyəri sağlamlığı da əhatə edir. İnsanların və cəmiyyətin sağlamlığının yaxşılaşdırılması, üçün kompleks tədbirlər çərçivəsində landşaftın terapevtik təsirini daha çox nəzərə almalıdır.

Ekoloji cəhətdən dəyərli ərazilər (xüsusilə milli parklar və təbiət qoruqları) xüsusilə müsbət terapevtik təsir göstərir. Digər parklar, o cümlədən şəhər parkları da vacib terapevtik funksiya daşıyır. Sağlamlıq və istirahət kurortları (kurort parkları), unikal terapevtik yerlər kimi qəbul edilməlidir. Yuxarıda göstərilənlərdən əlavə, adi yerli mənzərələr, xüsusən individumlar üçün emosional dəyəri olan landşaft terapevtik təsir göstərə bilər [3].

Parklar əsasən aşağıdakı tiplərə ayrılır:

1. Landşaft parkları- xüsusi olaraq gəzinti, ekoturizm üçün təşkil edilmiş və elmi ekoloji, landşaft tədqiqatları aparılan müxtəlif təbii ərazilərin tipik nümunələri;

2. Meşə parkları- qısa müddətli istirahət üçün nəzərdə tutulmuş və müəyyən landşaft sisteminin tədricən yenidən qurulmasından yaranan meşədir. Meşə parkı istirahət, memarlıq-bədii, sanitariya-gigiyena, maarifləndirmə və meşə təsərrüfatı funksiyalarını cəmləşdirən kompleksdir. Meşə parklarında azad istirahət mümkündür- həftə sonları istirahəti, ekskursiyalar və gəzintilər, sakit istirahət, çimərliklərdə və su stansiyalarında istirahət, balıq ovu, xizək istifadəsi və gəzinti, göbələk, giləmeyvə və dərman bitkilərinin yığılımı və digər istirahət növləri parkın funksiyaları sırasına daxildir. Nəticə etibarlı ilə, meşə parkları deyildikdə əhalinin kütləvi istirahət etməsi üçün nəzərdə tutulmuş meşənin bir hissəsi nəzərdə tutulur. Meşə parkı ərazisi landşaft memarlığı qaydalarına riayət etməklə təşkil olunmuşdur;

3. İdman parkları- xüsusi təşkil olunmuş sahələr, o cümlədən təlim və fərdi kvalifikasiya turizmi üçün obyektlər və sahələr, habelə idman- təlim turizm tədbirlərinin keçirilməsi üçündür;

4. Balıqçılıq və ovçuluq parkları- lisenziyalı ov və istirahət üçün nəzərdə tutulmuşdur, habelə ekoloji, zooloji, ixtiyoloji tədqiqatların aparılması və tədbirlərin keçirilməsi üçün ayrılmış ərazilər;

5. Aquaparklar- su turizmi, ekoloji və landşaft tədqiqatları və müəyyən təsərrüfat fəaliyyət növləri üçün təşkil olunmuşdur;

6. Tarixi park- bu tip parklardakı fəaliyyətin əsas istiqaməti ziyarətçiləri tarixi landşaft memarlığı abidələri ilə tanış etməkdir. Qorunub saxlanılan və bərpa olunan tarixi binalar muzeylər, sərgilər və s. üçün istifadə olunur.

7. Aqroparklar- kənd təsərrüfatı fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulan, turistləri maarifləndirən xüsusi ərazilərdir;

8. Park- sərgi. Belə bir parkın əsasını müxtəlif mövzularda şəhər, regional, respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli sərgilərin təşkili üçün pavilyonlar və platformalar kompleksi təşkil edir. Sərgi pavilyonları ilə yanaşı, belə parkda maarifləndirici və əyləncə tikililəri, eləcə də yaşayış binaları

yerləşdirilir. Park- sərgi ərazisinin ən az 35- 40%- i əkililər üçün ayrılmışdır. Belə parklarda təmir-bərpa işləri şəhər parkları səviyyəsində aparılır.

9. İstirahət məqsədləri üçün biosfer qoruqları sistemindən əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə geniş istifadə olunur- müəyyən təbii əraziyə xas olan, biosferin genofondunun qorunması və inkişafı üçün yaradılan, tədqiqat, ətraf mühit və landşaft işləri aparmaq, mədəni irsi qorumaq və s.;

10. Nəbatat parkı- elmi-araşdırma və maarifləndirici funksiyaları cəmləyən müəssisədir. Eyni zamanda, şəhər əhalisinin istirahəti üçün ərazi kimi xidmət edir. Burada yerli və dünya florasının bitki ehtiyatları, habelə biologiya sahəsində biliklərin yayılmasına dair mədəni və maarifləndirici işlər aparılır.

11. Zooloji Park- heyvanların təbii ekoloji vəziyyətə yaxın şəraitdə təbii qruplar tərəfindən yerləşdirildiyi, mədəni- maarifləndirici və elmi- tədqiqat müəssisəsidir.

12. Təbii milli park- əhalinin maariflənməsi üçün, tipik və ya nadir landşaft həlli olan, vəhşi bitkilərin, heyvanların icmalarının yaşayış yerləri, istirahət, turizm, turlar və s. kimi ekoloji, genetik, elmi, ekoloji, maarifləndirici rekreasiya əhəmiyyəti olan xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazisi;

13. Təbii və tarixi istirahət parkı- bu tip parklara malikanə, etnoqrafik komplekslər daxildir:

14. Etnoqrafik park təbii landşaft şəraitində, qədim yaşayış, məişət və digər tikililərin nadir nümunələrinin nümayişi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Parkda tematik sərgilər təşkil olunur və memarlıq yaradıcılığı tarixi ilə bağlı tədqiqat işləri aparılır. Etnoqrafik park əhalinin istirahəti üçün də istifadə olunan məkandır. Bu ərazi şəhər parkı səviyyəsində abadlaşdırılır.

15. Tematik park- ziyarətçilərinə ümumi bir mövzu ilə birləşdirilmiş (Disneyland, Futuroskop-Puatye) geniş əyləncə təqdim edən bir parkdır, burada proqramın əsas elementi atraksionlardır [4].

Dünya ölkələrində müxtəlif tematik park nümunələrinə rast gələ bilirik. Tematik parkın layihələndirməsi mürəkkəb və olduqca məsuliyyətlidir. Bu proses- ekoloji (ətraf- mühitə təsiri baxımından), iqtisadi və mühəndis hazırlığı baxımından kompleks təhlil tələb edir.

Park konsepsiyasının ilk yarandığı dövrdən yuxarıda sadalanan bu üç amilə xüsusi diqqət yetirilir.

Avropa ölkələrində təhlillərə kiçik aquaparkları nəzərə almasaq, əsasən 20- dən çox genişmiqyaslı tematik park salınıb. Onlar arasında ən tanınmışları il ərzində 2- 12 milyon nəfər arasında ziyarətçi qəbul edir. Avropada mövcud tematik parklar sırasında iki tip daha çox fərqlənir. Birinci növ parklar (Vyanada- Prater Parkı (şəkil 1.), Kopenhagena- Bakken parkı (şəkil 2.) və s.) kökləri XVI- XVII əsrlərə gedən qədim tarixə malik parklardır. Digəri isə çox güman ki, ya Disney, ya da Fransanın Futuroskop parkının orjinal ideyası ilə düşünülmüş daha gənc park nümunələridir [3].

Şəkil 1. Vyana- Prater park

Şəkil 2. Kopenhagen- Bakken park

Park, 10 hektardan artıq olan geniş ərazini əhatə edən, mövcud təbii şəraiti (əkililər, su hovuzları, relyef), müxtəlif landşaft memarlığı, yaşıl tikinti və tikinti- abadlıq üsulları ilə yenidən qurulmuş və estetik baxımdan insanların istirahəti üçün uyğun mühitə malik müstəqil memarlıq həlli olan kompleksdir. Parklar kompakt, bir kompleks və onun landşaft mühitindən ibarət və ya bir neçə yaxın yerləşən tikilini əhatə edərək pərakəndə formada ola bilər. Çoxfunksiyalı parklar geniş çeşidli istirahət növləri təmin edir [5].

Şəhər ekosistemi vəziyyəti ağır olduğu üçün, burda layihələndiriləcək parkların sahələrini mümkün qədər geniş seçmək, ərazinin landşaft həlli prosesində bitki örtüyü seçimində dekorativ deyil, daha çox bol miqdarda oksigen ifraz edən ağaclara üstünlük vermək lazımdır. Təbii ki, parklar ölçüsünə görə fərqlənir. Sahəsinin ölçüsündən asılı olaraq parklar:

1. kiçik- 30 hektara qədər;
2. orta bağlar və parklar- 30 ... 100 ha;
3. böyük- 100 ... 300 ha;
4. ən böyük- 300 hektardan çox növlərə bölünür.

İerarxik səviyyədə yaşayış sahələrinin parkları, şəhərsalma (planlaşdırma) əraziləri var. Bundan əlavə, parklar bir qrup yaşayış məntəqəsinə, bir bölgəyə uyğun ola bilər və respublika və ya dövlət əhəmiyyətinə malikdir. Landşaft bazasının xüsusiyyətinə görə (landşaft genetik əlamətləri) meşə, çəmənlik, dağ, sahil və digər landşaftların, həmçinin süni ərazilərdə (dam örtükləri, örtülü qış bağları və s.) yaradılmış parklar mövcuddur .

Nəticə. Hazırda bir çox inkişaf etmiş böyük şəhərlərdə yaşayış evlərinin ətraf ərazilərinin nəinki yaxınlığında, həmçinin memarlıq həllində yaşıllıq örtüyü geniş tətbiq olunur. Ölkəmizdə memarlıq ənənələrinin inkişafı respublikamızın Bakı, Gəncə, Sumqayıt kimi böyük şəhərlərində binaların memarlıq- planlaşdırma həllində yaşıllıq örtüyü salınması təcrübəsinin tətbiqinə təkan verdi. Böyük şəhərlərdə rekreasiya sisteminin tipoloji xüsusiyyətlərinin inkişaf prosesini təhlil edərkən, aşağıdakı nəticələr əldə olundu:

- Böyük şəhərlərdə layihələndiriləcək parkların sahələrinin mümkün qədər geniş seçilməsi, şəhər və ətraf ərazilərin ekosisteminin vəziyyətinə müsbət təsir göstərir.
- Şəhərin landşaft həlli prosesində bitki örtüyü seçimində daha çox oksigen ifraz edən ağaclara üstünlük vermək lazımdır.
- Böyük şəhərlərdə çoxfunksiyalı parklar daha çox geniş çeşidli istirahət növlərini təmin etdiyi üçün, belə ərazilərdə bu növ parkların layihələndirilməsi məqsədə uyğundur.

Ədəbiyyat

1. Daşdıyev R.H. Landşaftın ekologiyası. Dərslik. Bakı MBM, 140 səh., 2010
2. Əskərova H.H. Landşaftların səhrələşməsinin fitocoğrafi xüsusiyyətlərinin tədqiqi. Kiçik Qafqazın şimal- şərqi yamacı və Seyrançöl alçaq dağlığı təmsalında. Bakı Elm və təhsil, 184 səh., 2012
3. Александрова А.Ю., Сединкина О.Н. Тематические парки мира. Учебное пособие М.-Кнорус, 208с., 2018
4. Веденин Ю.А. Динамика территориальных рекреационных систем. М.- Наука, 190 с., 1982
5. Горохов В. А. Городское зеленое строительство. Учеб. Пособие для вузов. М.- Стройиздат, 416 с., 1991
6. Bernat S. Landscape and Health in Sustainable Development, in Problemy Ekorozwoju. Problems of Sustainable Development, 14 (1), 93 p., 2019

References

1. Dashdiyev R.H. Landshaftın ekologiyası. Dərslik. Bakı MBM, 140 p., 2010
2. Askarova H.H. Landshaftların səhrələşməsinin fitocoğrafi xüsusiyyətlərinin tədqiqi. Kiçik Qafqazın şimal- şərqi yamacı və Seyrançöl alçaq dağlığı təmsalında. Bakı Elm və təhsil, 184 p., 2012
3. Aleksandrova A.Yu., Sedinkina O.N. Tematicheskie parki mira. Uchebnoe posobie M.-Knorus, 208 p., 2018
4. Vedenin Yu.A. Dinamika territorial'nyh rekreacionnyh sistem. M.- Nauka, 190 p., 1982
5. Gorohov V. A. Gorodskoe zelenoe stroitel'stvo. Ucheb. Posobie dlya vuzov. M.- Strojizdat, 416 p., 1991
6. Bernat S. Landscape and Health in Sustainable Development, in Problemy Ekorozwoju. Problems of Sustainable Development, 14 (1), 93 p., 2019

Redaksiyaya daxil olma/Received 30.04.2020

Çapa qəbul olunma/Accepted for publication 29.05.2020